

Tilburg University

Het gewicht van de geschiedenis: van ius ad bellum naar ius contra bellum

Lesaffer, R.C.H.

Published in:

Historische wortels van het recht

Publication date:

2014

Document Version

Peer reviewed version

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):

Lesaffer, R. C. H. (2014). Het gewicht van de geschiedenis: van ius ad bellum naar ius contra bellum. In L. van den Berge, M. Neekilappilai, R. Kindt, & J. Valk (Eds.), *Historische wortels van het recht* (pp. 273).

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Het gewicht van de geschiedenis Van *ius ad bellum* naar *ius contra bellum*

Randall Lesaffer
(Tilburg University/K.U. Leuven)

De 'revolutie' van 1945

Het Handvest van de Verenigde Naties van 26 juni 1945 is de meest verregaande poging uit de geschiedenis om oorlog uit te bannen. Artikel 2(4) sluit het gebruik van of de dreiging met geweld tussen staten uit. Op dit algemene geweldverbod worden twee belangrijke uitzonderingen voorzien. Ten eerste is er de mogelijkheid voor de Veiligheidsraad om in het kader van haar verantwoordelijkheid voor de internationale vrede en veiligheid het gebruik van gewapend geweld toe te staan. Ten tweede erkent het Handvest in artikel 51 het recht op individuele of collectieve zelfverdediging van de staten. Artikel 51 geeft een zeer restrictieve interpretatie aan zelfverdediging. Als zelfverdediging geldt alleen het verzet tegen een gewapende aanval die op gang is en wordt geconcipieerd als een tijdelijke maatregel totdat de Veiligheidsraad kan optreden.

Met deze regels wilden de architecten van een nieuwe wereldordening aan het einde van de Tweede Wereldoorlog een systeem van collectieve veiligheid invoeren en oorlog tussen staten zoveel mogelijk aan banden leggen. Hoewel dit een illusie is gebleken, biedt het Handvest tot op vandaag de basis voor het *ius ad bellum*, het internationale recht van gewapend geweld. De regels zijn voldoende rekbaar gebleken zodat de debatten op de Bühne van het internationaal recht over de legaliteit van oorlogen en ander gebruik van gewapend geweld in grote mate binnen het raamwerk van het Handvest kunnen worden gevoerd. Dit geldt vooral voor artikel 51, waarvan de interpretatie de voorbije zeven decennia steeds wijder is geworden. Sommige pogingen om het begrip zelfverdediging op te rekken, zoals het beroep op preëemptieve zelfverdediging, zijn erg omstreven gebleven, maar andere zoals interventie ter bescherming van eigen burgers in het buitenland of zelfverdediging tegen staten die terrorisme steunen kregen een breed draagvlak zodat men kan stellen dat ze onder de gewoonterechtelijke interpretatie van het begrip vallen. Ook bij het invoeren van legitimaties die niet in het Handvest voorkomen, in het bijzonder humanitaire interventie, blijft een band bestaan met dat Handvest doordat staten zich expliciet of impliciet beroepen op het argument dat ze in de plaats treden van de falende Veiligheidsraad en handelen in naam van de internationale vrede en veiligheid. Bij dit alles sluipt vaak een notie van geweld als middel tot het afdwingen of handhaven van de rechtvaardigheid binnen, en worden 'vrede en veiligheid' met dit laatste vermengd.¹

Opvallend bij dit alles is dat ook vanuit intellectuele hoek het debat over de evoluerende interpretatie en de houdbaarheid van het Handvest wordt gevoerd zonder het minste oog voor de geschiedenis of de intellectuele traditie van het *ius ad bellum* vóór 1945. In *Nicaragua* (1986) heeft het Internationaal Gerechtshof in Den Haag gesteld dat de opname van het recht op zelfverdediging in het Handvest niet uitsluit dat dit ook een gewoonterecht is en aldus kan evolueren.² Ook dit heeft er vreemd genoeg internationale juristen niet toe gebracht oog te hebben voor de ontwikkeling van zelfverdediging in de periode vóór 1945.

Dit gebrek aan belangstelling voor de lange termijn is minstens voor een gedeelte te wijten aan het historisch discours dat internationale juristen en de weinige historici van het internationaal recht hanteren. In de traditionele geschiedschrijving van het moderne *ius ad bellum* komt het Handvest van 1945 naar voren als een radicale breuk met het verleden, of minstens als de finale voltrekking van een stapsgewijze omwenteling van *ius ad bellum* naar *ius contra bellum* die begon

---

¹ S. C. Neff, *War and the Law of Nations. A general history*, Cambridge: Cambridge University Press 2005, p. 314-394.

² *ICJ Reports* (1986) 94.

met de Internationale Vredesconferenties van Den Haag van 1899 en 1907 en liep over het Convenant van de Volkenbond (1919) en het Briand-Kellogg Pact (1928). In de klassieke visie kent de ontwikkeling van het *ius ad bellum* in de Europese geschiedenis ruwweg vier grote fasen. In de eerste fase, de Late Middeleeuwen (1000-1500), die aan de opkomst van de moderne staat voorafgaat, werd het recht op oorlog ingeperkt door de doctrine van de rechtvaardige oorlog. Tijdens de tweede fase, de Vroeg-Moderne Tijd (1500-1815), moesten deze beperkingen langzaam wijken voor het recht van de soevereine staten om oorlog te voeren. De derde fase, de negentiende eeuw, is die van een quasi-totale rechteloosheid waarbij het *ius ad bellum* weinig meer was dan dat: de erkenning van het soevereine recht van staten om naar geweld te grijpen voor de beslechting van hun geschillen. De vierde fase is die van de stapsgewijze maar radicale omkering van dit recht naar een quasi-totaal geweldverbod, het *ius contra bellum*. Deze omwenteling wordt doorgaans beschreven in termen van de opeenvolging van een aantal verdragen die als het ware in een juridisch vacuüm totstandkwamen. Een enkele jurist of historicus heeft er daarbij op gewezen dat de ommekeer een gedeeltelijke terugkeer naar de traditie van de rechtvaardige oorlog lijkt. Dit wordt dan neergezet als een soort 'renaissance' waarbij men over de negentiende, achttiende, zeventiende en zestiende eeuw stapt en rechtstreeks teruggrijpt naar de Middeleeuwen.³

Een meer diepgaande studie van de geschiedenis van het *ius ad bellum* in de Europese doctrine en statenpraktijk levert een genuanceerder beeld op.⁴ Het bestaande geschiedenisbeeld steunt op de lezing van een beperkt aantal 'klassieke' historische auteurs van het internationaal recht van de Late Middeleeuwen tot de vroege twintigste eeuw, waarbij de confrontatie met de algemene juridische literatuur én de statenpraktijk doorgaans uitblijft. Zelfs een beperkt onderzoek naar de historische legitimaties van oorlog door staten maakt evenwel duidelijk dat de theorie van de verregaande rechteloosheid in de Vroeg-Moderne Tijd en de negentiende eeuw niet strookt met de werkelijkheid. Uit de confrontatie van algemene juridische literatuur, de volkenrechtsdoctrine en de statenpraktijk komt een aantal conclusies naar voren die het traditionele begrip van de geschiedenis bijstellen.

Rechtvaardige oorlog (1000-1500)

De doctrine van de rechtvaardige oorlog (*bellum iustum*) heeft haar vroegste wortels in het Romeins recht, het werk van Cicero (106-43 v. Chr.) en dat van de laat-Romeinse kerkvaders zoals Augustinus (354-430). Het waren de theologen en canonisten van de 12de en 13de eeuw die de doctrine in haar klassieke vorm goten. Sint-Thomas van Aquino (c. 1225-1274) verbond de rechtvaardigheid van de oorlog aan drie voorwaarden. Ten eerste diende de belligerent soeverein te zijn (*auctoritas principis*). Ten tweede moest er een rechtvaardige oorzaak (*causa iusta*) aan de oorlog ten grondslag liggen. Ten derde moest men de oorlog met een juiste ingesteldheid (*recta intentio*) voeren. Dit laatste kwam erop neer dat men de oorlog niet uit haat mocht voeren maar er een rechtvaardige vrede mee moest nastreven. Voor andere auteurs vielen daar ook de eisen van noodzakelijkheid en

³ C. van Vollenhoven, *De drie treden van het volkenrecht*, Den Haag: Martinus Nijhoff 1918; A. Vanderpol, *Le droit de la guerre d'après les théologiens et les canonistes du moyen-âge*, Parijs/Brussel: Tralin/Goemaere 1911.

⁴ Naast het genoemde werk van Neff, zie ook R. Lesaffer, 'Defensive Warfare, Prevention and Hegemony. The Justifications for the Franco-Spanish War of 1635', *Journal of the History of International Law*, 2006/8, p. 91-123 en 141-79; idem, 'Alberico Gentili's *ius post bellum* and Early Modern Peace Treaties' in Benedict Kingsbury en Benjamin Straumann (red.), *The Roman Foundations of the Law of Nations. Alberico Gentili and the Justice of Empire*, Oxford: Oxford University Press, 2010, p. 210-40; idem, 'A Schoolmaster Abolishing Homework? Vattel on Peacemaking and Peace Treaties' in Vincent Chetail en Peter Haggenmacher (red.), *Vattel's International Law in a XXIst Century Perspective/Le droit international de Vattel vu du XXIe siècle* (Leiden/Boston: Martinus Nijhoff 2011, p. 353-86; idem, 'Too much history. From war as sanction to the sanctioning of war' in Marc Weller en Alexia Solomou (red.), *The Oxford Handbook of the Use of Force in International Law*, Oxford: Oxford University Press 2013 in druk. Deze bijdrage is grotendeels op deze publicaties gebaseerd.

proportionaliteit onder. In tegenstelling tot latere auteurs gaven de middeleeuwse auteurs doorgaans geen opsomming van mogelijke rechtvaardige oorzaken maar beperkten zij zich tot een algemene omschrijving. Deze kwam erop neer dat een rechtvaardige oorlog een reactie was op een eerder aangedaan onrecht. Oorlog was een vorm van eigenrichting, van gewelddadige afdwinging van een bestaand en geschonden recht. Bijgevolg had de oorlog een discriminerend karakter. Tegenover de rechtvaardige partij stond de onrechtvaardige partij, die geen recht had oorlog te voeren. Deze discriminatie werkte door op het terrein van het *ius in bello* – het oorlogsrecht, de regels die de oorlogvoering zelf beheersen – en het *ius post bellum* – de regels die het einde van oorlog en het herstel van de vrede betreffen. Onder de discriminerende logica van de rechtvaardige oorlog kon alleen de rechtvaardige belligerent de voordelen van het *ius in bello* zoals veroveringen, buit of losgeld genieten. Aan het einde van een rechtvaardige oorlog stond een rechtvaardige vrede waarbij het voorwerp van geschil werd toegewezen aan de rechtvaardige partij – in beginsel ongeacht de uitkomst van de oorlog – en de onrechtvaardige partij instond voor alle kosten en schade van de oorlog. De middeleeuwse theologen en canonisten gingen er daarbij niet vanuit dat de rechtvaardige partij altijd won; de oorlog was geen godsoordeel.

De discriminatoire toepassing van het oorlogsrecht was hoogst onpraktisch omdat het respect ervoor afhankelijk was van wederzijdsheid. Maar hoewel de middeleeuwse theologen en canonisten hiervoor niet blind waren, raakte dit niet de kern van hun betoog. Hun vraagstelling betrof immers de gevolgen van het voeren van of deelnemen aan een onrechtvaardige oorlog voor de ziel bij het Laatste Oordeel. De doctrine viel binnen de sfeer van het kerkelijk recht en was afdwingbaar voor de kerkelijke en pauselijke rechtbanken. De geleerde juristen van het Romeins recht van de Late Middeleeuwen namen de doctrine van de rechtvaardige oorlog over, maar sommigen van hen worstelden met de onpraktische gevolgen. Zij zochten naar uitwegen in het Romeins recht om deze gevolgen in het hier en nu te beperken en zo de toepassing van het oorlogsrecht te vrijwaren.⁵

Rechtvaardige en rechtmatige oorlog (1500-1815)

De opkomst van de soevereine staat, de Reformatie en de geleidelijke secularisering van het internationaal recht maakten een einde aan de rol van het kerkelijk recht en de kerkelijke rechtbanken op het terrein van de internationale betrekkingen. Dit betekent echter niet het einde van de doctrine van de rechtvaardige oorlog. Zowat alle grote auteurs van het volkenrecht van de zestiende tot de vroege negentiende eeuw bleven de doctrine aanhangen. Vele historici hebben dit omschreven als lippendienst aan een overblijfsel uit een vervlogen tijd, maar dit is een te eenzijdige voorstelling. Het oorlogsbegrip van de Vroeg-Moderne Tijd was net als de algemene volkenrechtsleer, en bij uitbreiding de algemene rechtsleer, dualistisch. Tegenover het concept van de rechtvaardige oorlog stelden de juristen van het volkenrecht het concept van de rechtmatige oorlog (*bellum legale, bellum solemne, guerre en forme*). Dit ging terug op het middeleeuws Romeins recht. Opdat een oorlog rechtmatig zou zijn dienden twee voorwaarden te zijn vervuld: de belligerent moest soeverein zijn en de oorlog moest formeel worden verklaard. Onder dit concept was de oorlog geen vorm van eigenrichting, maar een methode van geschillenbeslechting. De oorlog werd een soort godsoordeel. Beide partijen hadden het recht oorlog te voeren en genoten van de voordelen van het oorlogsrecht. De toewijzing van het voorwerp van geschil aan het einde van de oorlog gebeurde niet op basis van de rechtmatigheid van de aanspraak zoals in een rechtvaardige oorlog,

---

⁵ Peter Haggenmacher, *Grotius et la doctrine de la guerre juste*, Parijs: Presses Universitaires de France, 1983, p. 51-444; Neff 2005, p. 45-82; Frederick C. Russell, *The Just War in the Middle Ages*, Cambridge: Cambridge University Press 1975.

maar op basis van de uitkomst van de oorlog, of bij gebrek aan een duidelijke winnaar, de vredesonderhandelingen. De rechtmatige oorlog was niet-discriminatoire.⁶

De Nederlandse humanist Hugo Grotius (1583-1645) was de eerste om beide concepten in één omvattend, dualistisch systeem onder te brengen. Na hem zouden zowat alle auteurs van het volkenrecht dit dualisme belijden. Voor Grotius school er geen contradictie in het hanteren van beide oorlogsbegrippen. Beiden speelden zich immers af op twee verschillende terreinen. De rechtvaardige oorlog behoorde tot de sfeer van het natuurrecht, dat alleen in het geweten – *in foro interno* – afdwingbaar was. Voor de gelovige bepaalde dit het zielenheil. Het zou worden afgedwongen door de hoogste rechter aan het einde der tijden. De rechtmatige oorlog – bij Grotius, *bellum solemne* – betrof het speelveld van het positieve recht, dat juridische gevolgen had in het hier en het nu – *in foro externo*.⁷

Dit dualisme in de doctrine weerspiegelde de dupliciteit van de praktijk. Terwijl vorsten en andere oorlogvoerenden het niet-discriminerende begrip van de rechtmatige oorlog hanteerden bij de wederzijdse toepassing van het oorlogsrecht of bij het sluiten van vrede, bleven zij zich beroepen op de doctrine van de rechtvaardige oorlog aan het begin van de oorlog. Over het algemeen besteedden de vorsten en regeringen van Europa veel aandacht aan de juridische rechtvaardiging van oorlog. Dit vond zijn weerslag in uitgebreide oorlogsverklaringen en manifesten, die in grote getale werden verspreid. Daarbij viel men terug op een sterk gestandaardiseerd discours waaraan een ge vulgariseerd begrip van de rechtvaardige oorlog ten grondslag lag. De argumentatie had doorgaans een dubbele structuur. Ze begon met de verwijzing naar een lange reeks van onrechtmatige handelingen van de vijand, waardoor aan de voorwaarde van rechtvaardige oorzaak was voldaan. Deze reeks toonde de kwaadwilligheid van de vijand aan, waardoor oorlog een rechtvaardige reactie was, want noodzakelijk en proportioneel.

Daarbij werd in de loop van de zeventiende en achttiende eeuw in toenemende mate het defensieve karakter van de oorlog benadrukt. In de vroeg-moderne doctrine werd een onderscheid gemaakt tussen zelfverdediging en defensieve oorlog. Zelfverdediging viel onder het natuurrecht en verwees naar een beperkt gebruik van geweld om een aan de gang zijnde aanval af te weren. Zelfverdediging moest proportioneel zijn, gericht tegen de aanvaller zelf en moest ophouden wanneer de aanval ten einde was. Zelfverdediging viel onder de categorie van 'onvolmaakte oorlogen' (*bellum imperfectum*) zoals kaapvaart en hulp aan bondgenoten, en maakte geen volledig einde aan de vredestoestand. Een defensieve oorlog was een volwaardige oorlog, waarbij de tegenpartij als eerste geweld had gebruikt. In de oorlogsverklaringen van de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw ziet men een toenemend beroep op defensieve oorlogvoering waarbij het kleinste gebruik van geweld door de vijand wordt ingeroepen, in combinatie met andere onrechtmatige gedragingen, om oorlog te rechtvaardigen. Op die manier werd het reactieve karakter van elke rechtvaardige oorlog met het begrip defensieve oorlog in verband gebracht en vervaagden de scheidslijnen tussen beiden. Verdediging tegen een gewapende aanval en verdediging tegen een schending van de rechtvaardigheid vielen binnen één en hetzelfde discours.⁸

Oorlog als recht (1815-1919)

Onder de invloed van het rechtpositivisme vervaagde het dualistische karakter van de internationaal-rechtelijke doctrine in de loop van de negentiende eeuw. Het natuurrecht werd uit de grote

---

⁶ James Q. Whitman, *The Verdict of Battle. The Law of Victory and the Making of Modern War*, Cambridge Mass./Londen: Harvard University Press 2012.

⁷ Hugo Grotius, *De Jure Belli ac Pacis libri tres* (1625), ed. James Brown Scott, *The Classics of International Law*, Oxford: Clarendon 1925) 1.3.4.1, 3.3.4-5 en 3.3.12-13.

⁸ Bernd Klessman, *Bellum solemne. Formen und Funktionen europäischer Kriegserklärungen des 17. Jahrhunderts*, Mainz: Zabern 2007; R. Lesaffer, 'Preventive Warfare'; Pärtel Piiirimäe, 'Just war in theory and practice. The legitimization of Swedish intervention in the Thirty Years War', *Historical Journal* 2002, p. 499-523.

handboeken van het internationaal recht gebannen en concepten als rechtvaardige oorlog werden niet langer behandeld of afgedaan als behorend tot de sfeer van de moraliteit.⁹ Aan de andere kant werden natuurrechtelijke begrippen zoals zelfverdediging in het positief internationaal recht gerecycleerd. Onder de pen van vele van de grote internationale juristen van de negentiende en vroege twintigste eeuw werd het *ius ad bellum* gereduceerd tot de loutere erkenning van het soevereine recht van staten om oorlog te voeren.¹⁰

De statenpraktijk en het internationale gewoonterecht weerspiegelen dit beeld niet. Hoewel het algemeen gebruik om oorlogen formeel te verklaren terugviel, bleven staten de beslissing om oorlog te voeren uitgebreid legitimeren. Het oude gestandaardiseerde discours dat terugging op de doctrine van de rechtvaardige oorlog werd grotendeels gehandhaafd. Daarbij vallen drie ontwikkelingen op.

Ten eerste werd er steeds meer een beroep gedaan op het concept van 'onvolmaakte oorlog'. Er kwamen nieuwe categorieën van *measures short of war* zoals interventie en represailles in moderne zin. Zelfverdediging viel onder deze groep. Bij al deze categorieën stond een beroep op de afdwinging van de rechtvaardigheid in het belang van de staat en/of de hele internationale gemeenschap centraal. Referenties aan de traditie van de rechtvaardige oorlog waren legio.¹¹

Ten tweede werd het begrip rechtvaardigheid uitgehold door ook schendingen van politieke belangen – *vital interests* – en zelfs de eer van de natie in plaats van schendingen van recht in te roepen als grondslag voor een rechtvaardige oorlog. Daarmee werd het meesterschap van elke individuele staat over de definiëring van rechtvaardigheid belichaamd. In de feiten holde dit de relevantie van de doctrine bijna compleet uit, maar voor de ontwikkeling op lange termijn is het van belang dat de structuur en het discours van de rechtvaardige oorlog niet verlaten werden.¹²

Ten derde werden oorlog nog meer dan tevoren systematisch gelegitimeerd als defensieve reacties tegen een eerder onrechtmatig gebruik van geweld door de vijand.¹³ Voor dit laatste werd steeds meer het begrip agressie gebruikt. Door de vermenging van defensieve oorlog met het reactieve karakter van de rechtvaardige oorlog sloop ook een onoplosbare vaagheid in het begrip agressie. Wat was uiteindelijk de toetssteen van onrechtmatigheid in een eerste gebruik van geweld?

De groei van het ius contra bellum (1919-1945)

Eén van de sluitstukken van het vredesproces van Parijs aan het einde van de Eerste Wereldoorlog was het systeem van collectieve veiligheid onder de vlag van de Volkenbond. Het Convenant van de Volkenbond, dat deel uitmaakte van de vredesverdragen met Duitsland en zijn bondgenoten legde twee belangrijke beperkingen op aan het recht om oorlog te voeren. Ten eerste werden de lidstaten

---

⁹ In de Anglo-Amerikaanse wereld veelal in navolging van John Austin, *The Province of Jurisprudence Determined* (1832), ed. Wilfrid E. Rumble, Cambridge Texts in the History of Political Thought, Cambridge: Cambridge University Press 1995. Voor een meer genuanceerde geschiedenis van de ontwikkelingen in de doctrine van de negentiende eeuw: Martti Koskeniemi, *From Apology to Utopia. The Structure of International Legal Argument*, Cambridge: Cambridge University Press 2005, p. 122-82; Casper Sylvest, 'International Law in Nineteenth-Century Britain', *British Yearbook of International Law* 2004, p. 9-70.

¹⁰ Voor een extreem voorbeeld: Amos Hershey, *The International Law and Diplomacy of the Russo-Japanese War*, New York: Macmillan 1906, p. 67.

¹¹ Neff 2005, p. 215-49; Brendan Simms en D.J.B. Trim (red.), *Humanitarian Intervention. A History*, Cambridge: Cambridge University Press 2011; Gerry Simpson, *Great Powers and Outlaw States: Unequal Sovereigns in the International Legal Order*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

¹² Deze ontwikkeling begon al in de achttiende eeuw, zie Randall Lesaffer, 'Paix et guerre dans les grands traités du XVIIIe siècle', *Journal of the History of International Law* 2005, p. 25-41.

¹³ Zie de Duitse bewering van een Franse aanval op Duitsland in de Duitse oorlogsverklaring tegen Frankrijk in 1914 en andere oorlogsverklaringen dat jaar, *Collected Documents Relating to the Outbreak of European War*, London: Foreign Office 1915.

van de Volkenbond verplicht om, vooraleer ten oorlog te trekken, bepaalde vormen van vreedzame geschillenbeslechting te proberen zoals arbitrage of een beroep op de Raad van de Volkenbond. Pas na een afkoelingsperiode konden zij, indien het geschil niet was opgelost, naar de wapens grijpen. Ten tweede werd aan de leden de plicht opgelegd om de territoriale integriteit en politieke onafhankelijkheid van de medeleden te vrijwaren tegen agressie en werd agressie tot een zaak voor de Raad van de Volkenbond gemaakt. Bovendien vormde agressie één van de grondslagen voor de eenzijdige verantwoordelijkheid en aansprakelijkheid van de Centrale Mogendheden voor de oorlog en voor de strafrechtelijke vervolging van de voormalige Duitse keizer Willem II (1859-1941).¹⁴

De Vrede van Versailles vormde een omwenteling – zij het één die zonder veel navolging bleef – ten aanzien van de bestaande praktijk van vredesverdragen omdat ze teruggreep naar een discriminerend oorlogsbegrip. De grondslag voor de eenzijdige veroordeling van Duitsland en haar bondgenoten was evenwel niet nieuw. Ook onder het negentiende-eeuwse *ius ad bellum* werd agressie in de praktijk sterk veroordeeld. Men kan dus al voor deze periode gewagen van een soort ‘gewoonterechtelijke’ veroordeling van agressie, zoals één gezaghebbend auteur dit voor het Interbellum deed.¹⁵ Nieuw was dat men er juridische gevolgen aan verbond door Duitsland aansprakelijk te maken voor de oorlogsschade en door te voorzien in de strafrechtelijke vervolging van het voormalige Duitse staatshoofd.

De hervorming van het *ius ad bellum* in het Convenant van de Volkenbond en de terugkeer naar een discriminerend oorlogsbegrip in de Vrede van Versailles markeerden een breuk met het directe verleden, maar bouwden tegelijk voort op een intellectuele traditie die nooit verloren was geraakt en een gewoonterechtelijk *ius ad bellum* dat hoewel het ineffectief was meer behelsde dan een eenvoudige erkenning van statelijke soevereiniteit. Het debat over de interpretatie van het nieuwe *ius ad bellum* voltrok zich tegen de achtergrond van deze traditie en van het gewoonterecht. Voor de voorstanders van het *ius contra bellum* uit de vredesbeweging ging het Convenant niet ver genoeg. Bovendien waren er, precies door het samenspel met het oude gewoonterecht, te veel onduidelijkheden. De belangrijkste stap in de richting van een strikter *ius contra bellum* was het Briand-Kellogg Pact van Parijs van 1928.¹⁶ Dit verdrag sloot het beroep op oorlog uit. Volgens de meeste interpretatoren werd daarmee niet alleen oorlog in strikte zin, maar elke vorm van gewapend geweld tenzij zelfverdediging bedoeld. In de praktijk betekende het dat alleen zelfverdediging en defensieve oorlog nog werden aanvaard onder het internationaal recht. Andere vormen van gewapend geweld werden daarmee niet verhinderd, maar dreigden voortaan onder het begrip agressie te vallen en aanleiding te geven tot aansprakelijkheid.¹⁷ Het Pact versterkte nog een tendens die al in de jaren 1920 was begonnen. In toenemende mate beriepen staten zich op het recht van zelfverdediging en stelden hun ‘oorlogen’ voor als daden van zelfverdediging tegen agressie, in plaats van als oorlog. Hiermee ontlieden ze het oorlogsverbod van het Pact van Parijs en konden ze, zoals in het geval van de Verenigde Staten, de strikte nationale regels van neutraliteit in geval van oorlog buiten werking houden. Hierdoor werd de traditionele vermenging van defensieve oorlog en reactieve oorlog verdubbeld met een vermenging van de begrippen defensieve oorlog en zelfverdediging.¹⁸

1945: de revolutie die er geen was?

---

¹⁴ Verdrag van Versailles van 28 juni 1919, Art. 10-16, 227-8 en 231-2 in Clive Parry (red.), *The Consolidated Treaty Series*, Dobbs Ferry: Oceana, 1969, vol. 225, p. 188.

¹⁵ Ian Brownlie, *International Law and the Use of Force by States*, Oxford: Clarendon Press 1963, p. 105-11.

¹⁶ Verdrag van 27 augustus 1928, 94 *League of Nations Treaty Series* 57.

¹⁷ Brownlie, *Use of Force*, 84-92; Neff 2005, p. 294-6; Bernhard Roscher, *Der Briand-Kellogg-Pakt von 1928. Der “Verzicht auf den Krieg als Mittel nationaler Politik” im völkerrechtlichen Denken der Zwischenkriegszeit*, Studien zur Geschichte des Völkerrechts 8, Baden: Nomos 2004.

¹⁸ Neff 2005, p. 307-13.

Met de opname van artikel 2(4) in het Handvest beslechtten de grondleggers van de Verenigde Naties de discussie over de reikwijdte van het oorlogsverbod van het Pact van Parijs. Door te verwijzen naar geweld en niet naar oorlog werden alle andere vormen van geweld duidelijk in het verbod begrepen. Hiermee deed het Handvest echter weinig meer dan de meerderheidsopvatting over het Pact van Parijs vastleggen. De enige uitzondering die werd gemaakt was het recht op zelfverdediging. Dit werd bijzonder restrictief omschreven.

De verdere geschiedenis heeft echter getoond dat deze restrictieve omschrijving in de praktijk niet is gerespecteerd; wel integendeel. Het recht op zelfverdediging is steeds extensiever geïnterpreteerd. Staten probeerden, met wisselend succes, diverse andere categorieën van 'measures short of war' zoals verdediging van eigen burgers en represailles onder het begrip te brengen. Maar meer in algemeen schreef de na-oorlogse statenpraktijk zich daarmee in de vóór-oorlogse praktijk van de vervaging van de lijnen tussen rechtvaardige (reactieve) oorlog, defensieve oorlog en zelfverdediging in. Alsof het Handvest er nooit was geweest.

Nochtans was en is het Handvest geen dode letter. Uit deze alternatieve geschiedschrijving komt ook naar voren waarin de vernieuwing van 1945 ligt. Deze ligt niet in het geweldverbod noch in de restrictieve interpretatie van zelfverdediging. Maar deze ligt in de toewijzing van het monopolie over internationale vrede en veiligheid aan de Veiligheidsraad. In de verdediging, de interpretatieve uitwerking en verwerkelijking van dit juridische monopolie, en niet in de voortdurende herinterpretatie van het materiële *ius ad bellum*, ligt de uitdaging voor de internationale jurist die zich inschrijft in het Handvest en daar de sleutel tot de wereldvrede zoekt.